

**ГОСПОДИН
КОЈИ НИЈЕ ЗНАО
САНСКРИТ**

Copyright © 2016, Снежана Вељковић

Copyright © овог издања 2016, ЛАГУНА

САДРЖАЈ

РЕЧ УНАПРЕД.....	9
ОД ВЕЛИКЕ СЕОБЕ ДО ЈАРКОВЦА	13
Досељавање Срба у Јужну Угарску	13
Развој школства за Србе у Угарској.....	16
Село Јарковац у Банату.....	20
ОД ВРШЦА ДО БЕЧА	27
Вршац — лепа варош	27
Темишвар	30
Царствујушча Вијена.....	33
БЕЧКА МЕДИЦИНСКА ШКОЛА	37
Рудолфина и Јозефинум	37
Медицински факултет у првој половини 19. века у Бечу	42
Студирање медицине у Бечу	46
Докторска револуција на Бечком универзитету 1848.	48
Срби студенти медицине у Бечу.....	51
СТУДЕНТСКИ ЖИВОТ МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА У БЕЧУ	57
Ђачко удружење „Зора“ у Бечу	57
Први умотвори Милана Јовановића	61
Српска драмска књижевност у 19. веку.....	64
Краљева сеја — историјска драма у четири дела.....	67

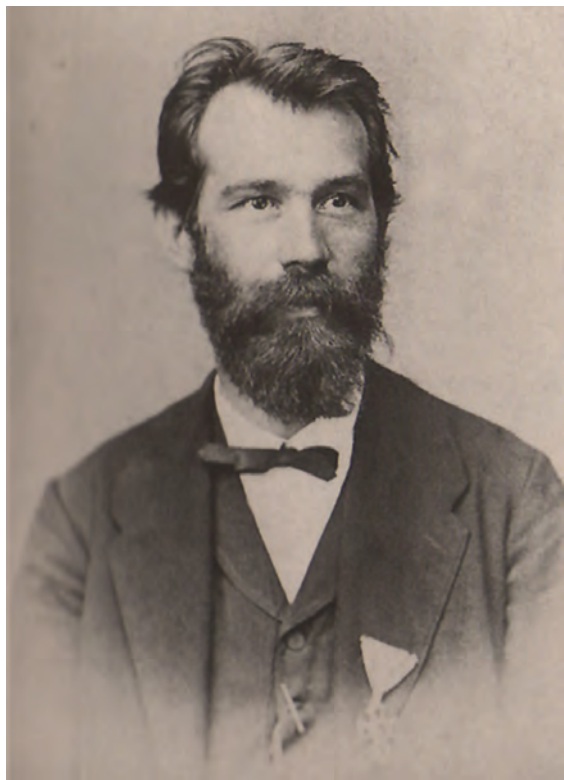
ЖИВОТ У БЕОГРАДУ – ПРВИ ПУТ	71
Долазак у Београд	71
Професор у Богословији	75
Професор Више женске школе и Београдске реалке	78
Пискова мала физика и други уџбеници Милана Јовановића	80
Велика школа у Београду	83
Судска медицина на Великој школи	87
Докторска дисертација у Лајпцигу	93
УЧЕСНИК КУЛТУРНОГ УСПОНА СРБИЈЕ	99
Милан Јовановић, сарадник листа <i>Вила</i>	99
Уредник и издавач листа <i>Јединство</i>	103
Пријатељ Емилијана Јосимовића	108
Позоришни живот у Београду.....	112
Позоришни критичар Народног позоришта у Београду.....	118
Члан Српског ученог друштва.....	123
Зачетник музичке критике.....	128
ЧЕТИРИ ГОДИНЕ У НОВОМ САДУ	133
Долазак у Нови Сад	133
Часник Матице српске	135
Управитељ новосадске Реалке	140
Српски театар у Новом Саду	142
Посланик Српског народног црквеног сабора у Карловцима	147
ОД ХЕРЦЕГ НОВОГ ДО НАПУЉА	153
Физикус у Ерцег-Новом, професор у Србини.....	153
Невесинска пушка и болница у Херцег Новом.....	157
Васпитач престолонаследника на Цетињу	160
Горе доле по Напуљу	162

БРОДСКИ ЛЕКАР И ПУТОПИСАЦ	169
<i>Лодови пароброди у Трсту</i>	169
ПУТОПИСНА ПРОЗА У СРБИЈИ	173
<i>С МОРА И СА СУВА</i>	176
<i>ТАМО АМО ПО ИСТОКУ, СВЕСКА ПРВА</i>	180
<i>ТАМО АМО ПО ИСТОКУ, СВЕСКА ДРУГА</i>	186
ПОВРАТАК У БЕОГРАД	195
Позив да <i>НЕВЕН</i> НЕ УВЕНЕ	195
ЛЕКАР СРПСКЕ ЖЕЛЕЗНИЦЕ У ИЗГРАДЊИ	199
СРЕСКИ ЛЕКАР СРЕЗА ВРАЧАРСКОГ	201
ОПШТИНСКИ ЛЕКАР ВАРОШИ БЕОГРАДА	204
ЧЛАН И СЕКРЕТАР СРПСКОГ ЛЕКАРСКОГ ДРУШТВА	206
САРАДНИК ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ	211
ЗДРАВСТВЕНИ ПРОСВЕТИТЕЉ	215
КЊИЖЕВНИК И ПРОФЕСОР ХИГИЈЕНЕ	227
КОМЕДИЈА <i>НЕСУЂЕНИ</i>	227
САРАДНИК ЧАСОПИСА <i>ОТАЏБИНА</i>	230
УРЕДНИК ЧАСОПИСА <i>ОТАЏБИНА</i>	237
САНИТЕТСКИ ОФИЦИР И ПРОФЕСОР ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ	242
ДОПИСНИК И АКАДЕМИК	247
ПОГЛЕД НА ДРАМСКУ ЛИТЕРАТУРУ О КОСОВУ	247
ДОПИСНИК И АКАДЕМИК КРАЉЕВСКО-СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ	253
ОСНИВАЊЕ <i>СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ</i>	255
ПОГЛЕД НА ИНДИЈСКУ ДРАМУ	261
ГОСПОДИН КОЈИ НЕ ЗНА САНСКРИТ	265

КРАЈ ЖИВОТНОГ ПУТА	269
Госпођа Тереза М. Јовановићка	269
ИЗНЕНАДНА СМРТ ДР МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА МОРСКОГ	274
ПОСМРТНИ РУКОПИСИ МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА	278
ЗНАМЕНИТИ СРБИН 19. ВЕКА	281
УМЕСТО ПОГОВОРА	283
ЛИТЕРАТУРА	287
РЕГИСТАР ИМЕНА	295
ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР КОСТИЋ: ДРАГОЦЕНА МОНОГРАФИЈА О МИЛАНУ ЈОВАНОВИЋУ МОРСКОМ	299
ПРОФ. ДР БРАНА ДИМИТРИЈЕВИЋ: ИСТРАЖИВАЧКИ ПОДУХВАТ ДР СНЕЖАНЕ ВЕЉКОВИЋ	300
О АУТОРКИ.....	306

РЕЧ УНАПРЕД

*М*ишља ишло Милан Јовановић академик није предао Академији наука своју биографију – како је то приказано било. Да је он то учинио ми се данас не би морали ослањаћи на ишуре податке „Орла“ из године 1872, ни на његов животопис од А.

Слика 1. Др Милан Јовановић Морски

Гавриловића. Ми се данас не би морали довијаћи о оним Јовановићевим песмама датираним на Цетињу 1859, нићи раздијаћи главу с тим ко је био онај Милан Јовановић ишло је као контрактуални лекар у шурској војсци служио у Бања Луци и Мосћару – како су нас уверавали.⁵¹

Др Милан Јовановић Морски (1834–1896) рођен је у банатском селу Јарковац, где је завршио основну школу; нижу гимназију је завршио у Вршцу, вишу у Темишвару. Медицински факултет студирао је у Бечу, докторирао у Лајпцигу и године 1865. дошао у Београд.

Овако могу да се наведу кратки биографски подаци за скоро све Србе лекаре који су рођени у Војводини у 19. веку и студирали на медицинским факултетима у Бечу или Пешти. Затим су дошли у Србију, обично у Београд, и ту провели највећи или најзначајнији део свог професионалног живота.

Они су, хронолошки наведени по годинама рођења:

- др Георгије Пантелин или Ђорђе Пантелић, рођен 1802. у Лединцима у Срему, дипломирао 1832. у Пешти;
- др Константин Пејчић, рођен 1802. у Борову, докторирао 1830. у Пешти;
- др Јован Стејић, рођен у Араду 1803, докторирао у Бечу 1829;
- др Максим Николић Мишковићев, рођен 1806. у Карловцима, докторирао у Пешти 1834;

- др Вук Маринковић, рођен у Новом Саду 1807, докторирао 1849. у Пешти;
- др Нестор Месаровић, рођен у Иригу 1810, завршио медицину 1828. у Пешти;
- др Ђорђе Мушички, рођен 1811. у Ђурђеву у Бачкој, дипломирао медицину 1836. у Павији;
- др Гаврило Пекаровић, рођен 1812. у Оросламошу у Банату, дипломирао у Пешти 1836;
- др Љубомир Радивојевић, рођен 1818. у Сремској Каменици, завршио медицину у Пешти 1840;
- др Милош Радојчић, рођен 1820. у Иригу, нема података о дипломирању;
- др Ђорђе Натошевић, рођен 1821. у Старом Сланкамену, дипломирао у Бечу 1850;
- др Лаза Станојевић, рођен 1834. у Свилошу у Бачкој, дипломирао у Бечу;
- др Љубомир Ненадовић, рођен 1837. у Краљевцима у Срему, дипломирао у Пешти 1865;
- др Младен Јанковић, рођен 1831. у Кањижи, дипломирао 1865. у Пешти;
- др Илија Огњановић, рођен 1845. у Новом Саду, дипломирао 1872. у Бечу;
- и коначно, др Милан Јовановић Батут, рођен 1847. у Сремској Митровици, дипломирао у Бечу 1878.¹⁶⁷

У списку ових познатијих имена недостају она која су или мање позната, или заборављена. И имена свих оних који су радили као лекари у родним местима или другим војвођанским градовима.

Први српски дипломирани лекар био је Јован Апостоловић (1731–1770), Србин из Буди-

ма, који је студирао медицину у Халеу. Докторирао је 1757. дисертацијом *Modum quo affectus animi in corpus humanum aqunt generatim* (О начину како душевно узбуђење делује на људско тело). Сматра се да је ово прва стручна расправа о психосоматском стресу у историји медицине.

Дисертацију је Јован Апостоловић посветио познатом холандском лекару, бечком професору, реформатору медицинске наставе Герарду ван Свитену.

У посвети каже да је *можда први и једини из славној српској народа који је свој дух поклонио медицинској науци.*

Др Јован Апостоловић је радио као лекар у Новом Саду од 1859. до 1762.

Ог Срба у Срему први лекар је био Јован Живковић (1759–1805), родом из Сремске Каменице, жујанијски физик од 1784. до 1786. Пошом трагски физик у Ср. Карловцима, цењен као лекар, учесник шемешварској сабора, члан пашронаша гимназије.

У 19. веку већ је знашан број лекара. Има их преко 120, а далеко најбројнији су Срби, најчешће сремској порекла. Многи су не само као лекари оставили траг и у другим делатностима, како у свом родном Срему, тако и тамо где су радили.¹⁶⁸

Они су припадали само 19. веку. Рођени су на територији Хабзбуршке монархије где су се, под наизглед чврстом руком бечког двора, сукобљавале и ратовале политичке амбиције аустријског и мађарског племства. Припадали су досељеном народу који се борио за верска и национална права обећана привилегијама и папешћима које су им, по потреби, великодушно поклањали аустријски цареви.

Живели су увек у мање-више мешовитим националним срединама. Говорили су српски

језик, који је и сам трпео корените промене, а школовали се на српском, латинском, немачком или мађарском.

Њихов животни пут, основно школовање у родном селу или граду, нижа гимназија у једном, а виша у другом оближњем граду и одлазак на студије у Беч или Пешту – био је усмерен строгим законима и бирократским правилима аустријске царевине.

Ово је покушај да се на приказу школовања једног од њих, првоспоменутог Милана Јовановића, дочара слика живота тих паметних српских дечака, који ће порастати у амбициозне младиће и који ће из својих, по правилу скромних српских кућа, стићи у раскошна училишта аустријских и мађарских универзитета. Студирали су, дипломирали и докторирали по правилима тих универзитета. После дипломирања, одлазили су, на позив или самоиницијативно, да раде у Кнежевину Србију.

Због тога треба познавати живот Срба пречана, окружења у којима су се рађали, и околности у којима су васпитавани и школовани. Национална обележја која су добили рођењем пажљиво су чувана током детињства и одрастања, да би се у пуном заносу испољила током студирања и постала јак основ за јачање *сербског национа* у бечком или пештанском окружењу.

Истовремено, треба познавати развој медицинске наставе у Бечу, чију су корениту ре-

форму извели аустријска царица Марија Терезија и њен син, просвећени апсолутиста Јозеф II. На њиховим царским одлукама из 18. века, донетим због јачања аустријског и немачког утицаја на универзитет (да би се потиснуо утицај језуита и латинског језика), створена је средином 19. века чувена Бечка медицинска школа – која је постала основ модерне европске медицине. Ту су Срби пречани студирали лекарство и хирургију, учили и докторирали код и данас чувених бечких професора и своје знање доносили у Србију.

Треба знати како се политички развијала и национално одржавала етничка српска заједница под аустријском управом, из које су у 19. веку поникли споменути лекари пречани.

Били су не само лекари већ и здравствени просветитељи; европске културне лучоноше; полиглоте, преводиоци и књижевници; новинари и уредници, оснивачи и власници часописа; чланови и прваци политичких странака; одани једној или другој династији; били су у милости или немилости актуелне политике – али увек највише одани свом лекарском позиву, афирмацији српства и успону српске културе у Србији.

Један од њих је Милан Јовановић, рођен 1834. у селу Јарковцу, у Банату, у Торонталској жупанији Хабзбуршке царевине. На рођењу је добио име Манојло.

ОД ВЕЛИКЕ СЕОБЕ ДО ЈАРКОВЦА

Досељавање Срба у Јужну Угарску

Хабзбуршка монархија је у 19. веку била чврсто организована правна држава; заузимала је највећи део средишњег дела Европе и састојала се од осам нација, пет вера, девет службених језика, седамнаест крунских земаља, десет сталешких законодавних скупштина и више од тридесет националних мањина.

Слика 2. Досељавање Расцијана у Банат

Простор данашње Војводине (Срем, Бачка и Банат) носио је у време Монархије име Јужна Угарска. То су биле огромне пустаре и мочваре, слабо насељене. Стога су се у њих сливале групе разних народа, било приликом освајачких похода, било због колонизаторске политике аустријске царевине. С временом је тај простор насељен национално и конфесионално измешаним становништвом. Скоро увек је био под директном управном Бечког двора.

Административно је био подељен у жупаније, које су често мењале имена, границе и територије. Поред жупанија, Хабзбуршка монархија имала је и тзв. Војну границу и слободне краљевске градове. Због тога се на том простору истовремено налазило више државно-управних система и заједница.

У првој половини 19. века, у време када су рођени Срби с напред наведеног списка, српска заједница на простору Јужне Угарске имала је сопствену историју стару најмање три стотине година и историју старе српске државе сачувану у предањима и народним песмама.

Православна црква била је тада не само сведок и чувар славне прошлости српске државе већ се и прихватила окупљања и чувања народа у периоду од скоро три века на простору који је био стално поприште турских војних освајања и узмицања.

Први колективни прелаз српског становништва преко Саве и Дунава у Угарску одиграо се крајем 15. века, када је краљ Матија Корвин (1458–1490) дозволио да се око 130.000 Срба насели у Банат, у околину Темишвара. За њих је то био не само спас од турског зулума већ и могућност да сачувају национални идентитет. Тада су Срби добили и прве привилегије: Угарски сабор је 1481. године донео закон којим се *Расци* ослобађају од плаћања десетка католичкој цркви и свештенству.

Краљ Матија Корвин је ради заштите јужних пограничних делова своје државе дозвољавао насељавање пребеглог српског становништва дуж Дунава и Саве. Заузврат, наметнуо је Србима обавезу регрутације за сталну војну службу – што је требало да обезбеди довољну заштиту од турских напада. Тако је створена *Војна граница*.

Освајачка Отоманска империја окупила је крајем 17. века огромну војску са 45.000 јаничара која је под командом великог везира Кара Мустафе-паше кренула у Европу са јединим циљем да освоји Беч. Пораз Турака код Беча 1683. године био је велика победа савеза Светог римског царства, Млетачке републике и Пољске (који ће се следеће, 1684, удружити у *Свету лигу*) и почетак турског узмицања испод Саве и Дунава.

Силовито напредовање аустријске војске за турском која се повлачила преко Србије и Косова, све до Скопља, подстакло је српски народ да устане против турског освајача, у нади да ће повратити пре три века изгубљену слободу.

Неочекивана смрт аустријског генерала Силвија Пиколоминија (умро је у Призрену

Слика 3. Сеоба Србаља – слика Паје Јовановића

од куге почетком новембра 1689) распршила је све српске наде. Следио је катастрофални пораз аустријске војске код Качаника и повлачење у Угарску. За војском, бежећи од турског зулума, кренуо је српски живаљ.

Тада се аустријски цар Леополд I (1640–1705) обратио Србима чувеним прогласом *Litterae invitatorie* у коме их позива да се придруже његовој војсци у рату против Турака.

Обећавамо Вама свима њедреченим народима и земљама ако се нама као краљу Угарске њравно њодчине и ако хоће да искусе Нашу милосћ и блањонаклоносћ, да ће задржати њољавићо слободу, њовласћнице и њрава своје вероисњовесћи и избора војводе и да ће бићи изузети испод свакој јавној њерешћи и данка...

Радиће дакле Боја ради, да њовраћиће вероисњоведане, сњасење, слободу и безбедносћ Вашу и без сњраха њрећиће на Нашу сњрану, куће ваше и рад у њољу не оствављајше, Ваше другове њзовиће да Вашим сњојама њоћу и њрилику ову од Боја и од

нас Вама дану, која се више никад повраћати неће, уишребитише – ако ћете за себе, ако за синове Ваше, или најосле за мило ошечество и сјасење... свима Вама и њојединце јасно нудећи Нашу царску и краљевску милосш.

Дашо у нашем граду Бечу, 6 дана месеца айрила 1690.¹⁷³

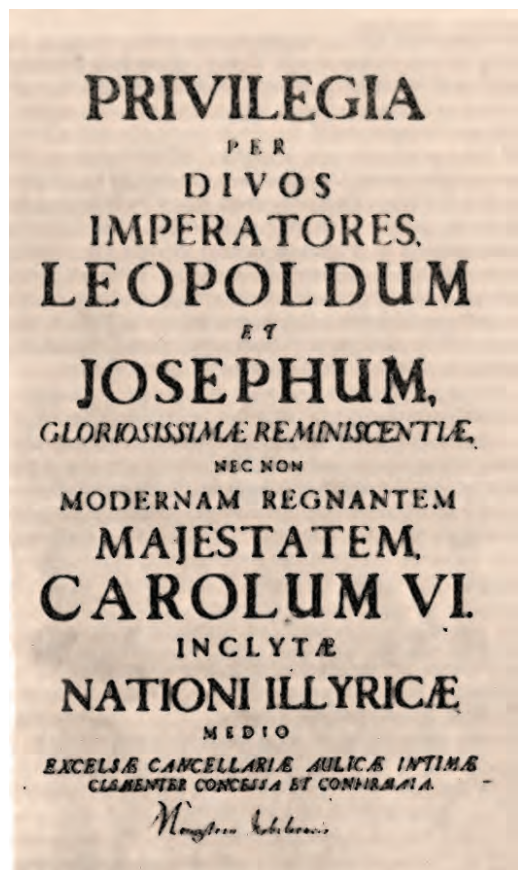
Тако је кренула прва Велика сеоба Срба, са Косова у Угарску.

Вук Караџић у свом делу *Описаније народа – преглед старе историје* каже: А 1690 године Арсеније III Црнојевић патријарх Српски, на позивање цесара Леополда I, побуни народ српски прошив Турака, и у један пуш преведе у Маџарску 37.000 фамилија и насели Србе чак до више Будима.

Процењује се да је тих 37.000 породица повело око пола милиона српског становништва у Угарску. Срби су од тада постали значајан део политичког живота и друштвеног развоја у Угарској.

По њиховом доласку на територију Угарске, Леополд I упутио је августа 1690. писмо насловљено *Часном, оданом и нама љубазном Арсенију Црнојевићу, Србаљу ишточне цркве грчкој обреда архиепископу...* у коме Србима обећава потпуну слободу у унутрашњој самоуправи, у световним и духовним стварима, о чијем ће се спровођењу бринути изабрани архиепископ.¹⁷³

Цар Леополд I је марта 1695. дао Србима још једну, последњу, привилегију која је омогућила стварање црквено-школске аутономије унутар Угарске. Аустријски суверен прихватио је формирање Карловачке митрополије и успостављање црквене хијерархије какву је устројио патријарх Арсеније III. Српски патријарх и

Слика 4. Привилегије Леополда I

православна црква постали су чувари и тумачи интереса српског народа.⁴

Први пут се Србима у Хабзбуршкој монархији признаје име и вера (*Србљи ишточне цркве грчкој обреда*), признаје се статус народа који ће живети на туђој територији, али који ће поштовати своју цркву, организовати своју локалну власт, говорити свој језик. Населили су се на

територији угарске провинције којом је директно управљао двор у Бечу.

Све привилегије које је Леополд I великодушно поклонио, потписао и обзнанио *urbi et orbi* Срби су морали поново да траже и моле од његових наследника. Ови су молбе углавном игнорисали, или привилегије потврђивали и додавали нове – кад год је Монархија била у опасности.

Друга велика сеоба Срба одиграла се педесет година касније, после Руско-аустро-турског рата 1740. године, под вођством пећког патријарха Арсенија IV Јовановића-Шакабенде, углавном у Срем и Банат.

Следећи Аустро-турски рат (1787–1791) довео је у Банат још око 2.000 српских породица, које су ту и остале.¹⁷³

То није било само физичко насељавање новог, углавном пустог простора, већ и почетак дуге, упорне борбе за очување националног идентитета: српског имена и језика, имена српских краљева, кнезова и јунака, сопствене историје која се углавном усмено преносила, ћириличног писма које се ретко употребљавало, православне вере, српске цркве и избора црквених великодостојника.

Војна граница која је представљала стални живи бедем између две царевине, Отоманске и Хабзбуршке, била је увек непосредно под управом бечког двора. Тиме је царевина штитила Србе од племићке, жупанијске или мађарске власти, претварања војника и слободних сељака у кметове и притиска да пређу у католичанство или да се поунијате.

Све реформе и промене које су се дешавале у Хабзбуршкој монархији имале су утицаја

и на развој српског становништва. С временом се губи водећи утицај цркве и развија се слој грађанства који прати и усваја нове стандарде живота.

Симбол тих промена појавиће се у личностима српских просветитеља Захарија Орфелина (1726–1785), Јована Рајића (1726–1801), Симеона Пишчевића (1731–1797), Јована Мушкатиновића (1743–1809) и, највећег међу њима, Доситеја Обрадовића (1740–1811). Они су својим знањима, напредним идејама, популарним списима и преводима уносили европску просвећеност у *србски национ*. Истовремено су чували православну веру, националну историју, добре стране народне културе и позитивне особине српског народа.

Тако су Срби у Хабзбуршкој монархији ушли у 19. век, у коме ће ускоро у Србији букнути Први српски устанак, а недуго затим и Други српски устанак, и у коме ће се основати Кнежевина Србија, са две династичке лозе. Срби пречани су будно пратили све те догађаје, учествовали у њима што јавно, што тајно, помагали и тиме што су знање стечено на високим аустријским, немачким и угарским школама преносили у своју давно остављену матичну државу.

РАЗВОЈ ШКОЛСТВА ЗА СРБЕ У УГАРСКОЈ

На основу привилегије да имају своју црквено-школску аутономију, Карловачка митрополија је од свог оснивања преузела какво-такво школовање српске деце. Црква је у свом учењу видела средство за очување православне вере, морално васпитање српске младежи и чување историјског памћења.

У периоду између 1740. и 1780. године постојале су српске школе у Будиму, Пешти, Темишвару и Коморану, у неколико манастира и у тридесет до педесет варошица или већих села; учитељске послове обављали су свештеници.

Свештеници су увек имали по једној или више ђака, што су их на тај начин припремали за свештенике. Но код свештеника су књигу учила и друга деца, нарочито синови бојатнијих и уледнијих фамилија, који су се припремали, да буду официри народне милиције, и они који су се бавили трговином, те је писменост била нужна...¹⁹¹

Повремено, појављују се и учитељи у школама, али без посебног образовања. Обично они ђаци који су се у школи највише истицали у учењу, постојали би учитељски помоћници и помаћали би учитељу у његовом раду. Кад су научили све што је њихов учитељ знао, постојали су и сами учитељи. Сва спрема тадашњих учитеља састојала би се из читања, писања, рачунања и појања.¹⁹¹

Нису недостајали само учитељи и уџбеници, већ и језик. Срби су говорили народним језиком, у цркви се користио српскословенски или црквенословенски, у локалној администрацији неки службени српски препун архаизама, страних израза и необичних реченичних склопова.

У школи се најпре учио буквар, и то срицање, тј. изговарање имена слова у речима (аз, буки, вејди), па онда читање речи и реченица. После буквара, ђаци би прелазили на учење часловца (црквена књига с молитвама за сваки дан), па кад се он научи напамет, на усш, прелазило се на читање псалтира (књига псалама).

Прошлост нашег народа чувала се од нашег народа као велика тајна. Но биће да је та тајна била скривена и од тадашњих учитеља. У школи се није

Слика 5. Први српски буквар из 1827.

могла чути ни једна народна пословица, приреветка или јесмица. Деца ништа нису знала ни о свом народном имену.¹⁹¹

Школе су често биле рушевне и оронуте, обично нису имале огрева. Из једног извештаја о стању основних школа у Бачкој од 18. октобра 1850. године наводе се имена четири села у којима смештајни и радни услови у школама задовољавају, у следећих шест села — услови су очајни!

Године 1768. упућена је *Инструкција за банатску земаљску администрацију* којом се препоручује да у народним школама српски и румунски ђаци треба да науче да говоре и пишу немачки.

Што се тиче аустријске државе, она је 1770. издала *Реуламенти или Закон о уређењу српске православне цркве*, који је садржао између осталог и *Упутство за побољшање основних православних школа*.¹⁸⁴

Године 1776. објављен је Школски устав (*Schulsystem*) за православне основне школе. Овај закон о школству важиће непромењен следећих неколико деценија, све до средине 19. века.

Према Уставу, у свакој општини где је постојала православна парохија морала се основати православна (српска, румунска, грчка) школа. Школске зграде су морале имати посебно учионицу, а посебно стан за учитеља. Девојчице су биле одвојене од дечака и морала их је подучавати учитељица. Учители су морали бити школовани, са дипломама. Школа је била обавезна за сву децу од шест до тринаест година. Морао се водити дневник о доласку деце у школу, о њиховим способностима, учењу и напретку. Ученици нису смели да се користе за приватну помоћ свештеницима и учитељима, што је тада било уобичајено.¹⁷²

Августа следеће, 1777. године, донет је већ поменути *Ratio Educationis*, којим су све народне школе стављене под државни надзор, а наставни планови и уџбеници били су јединствени за целу Монархију.

Тако су српске школе претворене у државне установе, које су до 1796. године остале у

Слика 6. Стара зграда Карловачке гимназије

надлежности православне цркве. Године 1779. у Банату је било 250 српских основних школа, са 175 учитеља и 4.168 ученика.¹⁸⁴

Године 1792. отворена је у Сремским Карловцима Карловачка гимназија.

Наследник Марије Терезије цар Јозеф II (1741–1790) наставио је спровођење бројних друштвених реформи. Године 1781. објавио је *Патенти о толеранцији*, по коме школовање постаје доступно свима, гарантује се слобода вероисповести и дозвољава да и некатолици ступају у државне и јавне службе.

Српске народне школе звале су се *Илиричке мале школе*. По правилу, децу су морали да подучавају учители православци. Уколико није било школе ни учитеља, деца су се морала упућивати у оближње место са школом.

Уз сваку парохијалну православну цркву имала се основна тривијална школа. Сва школска зграда која су неугесна за школу имају се за три месеца ојравити према упутству школске дирекције.¹⁹¹

Прописани предмети су били: читање штампаних и писаних слова у народном јези-

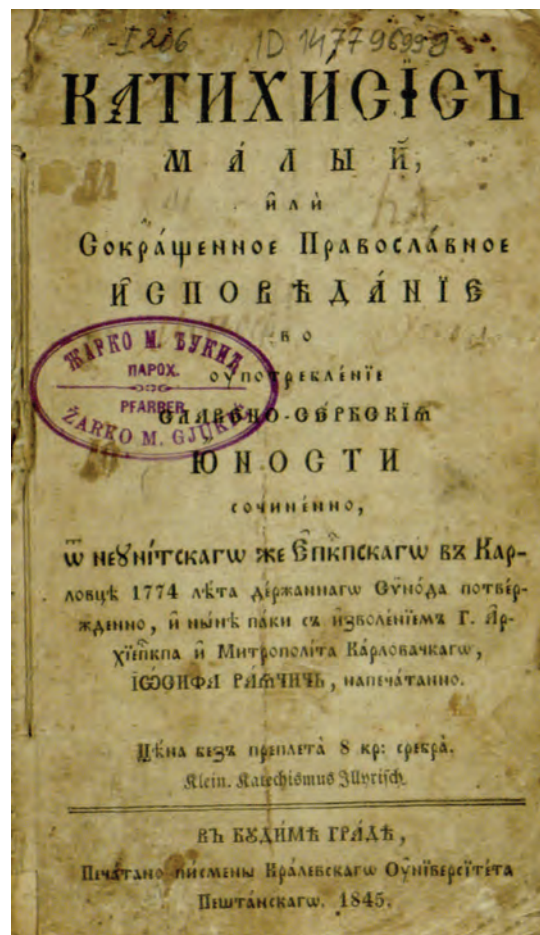
ку, писање, рачун и наука хришћанска. Поред тога, учитељи су морали учити децу молитвама, црквеном појању, верским обичајима и обредима. Из школе се нису пуштали док не науче *савершено читати, писати и рачунати, и што треба да знају из науке хришћанске*.¹⁹¹

У српским школама коришћен је буквар са насловом *Началное учение челоѵеком хотѵашчим учитисја славенскому чѵенију најечашаное*. Буквар је имао тридесет две стране, од којих је прва половина била на српском (словенском), а друга на немачком језику. Словенски део буквара преузет је из Руског буквара Теофана Прокоповича, који је од 1724. много пута прештампаван. Други део је носио засебан назив *Началное учение немецкому чѵенију* и то је био први уџбеник немачког језика у српским школама.¹⁸⁴

Као уџбеници су служили и *Катихизис* Јована Рајића и учитељски приручник *Ручнаја књига илирических малих школа*. Сви уџбеници су штампани у Бечу, ћирилицом, у Курцбековој штампарији.

Др Ђорђе Натошевић (1821–1887), лекар и педагог, царски и краљевски школски саветник и врховни надзорник српских народних школа у Војводини Српској, издао је 1857. године *Кратко уѵѵство за учитеље*. Осим тога, он је био зачетник највеће реформе српског школства, која је отпочела исте, 1857. године у Темишвару.

Суштина реформе српског школства ојледала се у унапређењу материјалне основе, као и у увођењу реда у организацији наставе. Уведена је савремена настава читања и писања са основама грамаике. *Промене у настави материје језика створиле су чврсте темеље за унапређивање целокујног проце-*

Слика 7. Катихизис Јована Рајића

са васиштања и образовања ученика. Квалификационе промене у наставном раду испољавале су се и на интелектуалном, естетском и моралном васиштању ученика.²⁴⁰

Све ово су били оквири у којима су се школовала деца српског становништва. Како се то

школовање спроводило у пракси, зависило је од богатства парохије, образовања и спремности учитеља, става родитеља према школи и, вероватно највише, од жеље самих ђака за учењем.

А ђаци о којима овде говоримо, Срби, преци, будући лекари – били су вредни, радознали, дисциплиновани. Са успехом су завршавали основне школе на српском језику, а затим се отиснули у ниже, па у више гимназије, које су савлађивали на немачком или мађарском језику, обавезно и латинском. Са успешно положеном матуrom (испит зрелости) могли су да се упишу на било који универзитет или факултет широм Хабзбуршке монархије.

СЕЛО ЈАРКОВАЦ У БАНАТУ

Аустријско-турски ратови на територији Баната завршени су Пожаревачким миром 1718. године и западни део Баната Торонтал (*Torontál*) припао је Хабзбуршкој монархији као провинција под именом Тамишки Банат, која је била под непосредном управом Дворске коморе у Бечу. Од тада почиње и интензивна немачка колонизација.

Тамишки Банат административно је био подељен на округе (диштрикте), од којих је један био Бечкеречки диштрикт, чије је средиште био град Велики Бечкерек (немачки – *Großbetschkerek*, мађарски – *Nagybecskerek*).

Године 1769. царица Марија Терезија поделила је Великом Бечкереку статус слободног краљевског трговачког града. Десет година касније, 1779, новом територијалном поделом основана је Торонталска жупанија, а Велики Бечкерек је постао њено средиште.

Торонталска жупанија имала је 1846. године шездесет осам насеља, у којима је живело око 160.000 Срба.

У средишту жупаније, на око 30 км југоисточно од Великог Бечкереча, налазило се српско село Јарковац, на немачком *Jarkowatz*, на мађарском *Arkod*.

Јарковац је, са околним селима, припао Војној граници – и то *Илирском граничарском љуку*, који је формиран 1770. године. Исте године је основан и *Немачки граничарски љук*, а њему су 1773. додата насеља средњег Баната, између осталих и Јарковац.⁴²

Поуздано се зна да су Срби живели у селу од почетка 18. века, и потомци неких од њих, према презименима, још увек су у истом селу. Становништво се веома увећало после сеобе Срба под патријархом Шакабеном око 1737. Срби су овде живели и пре Чарнојевића – наводи Ердељановић на основу својих етнолошких истраживања.

Јарковац је наводно добио име по деда Јерку, који је дошао у Банат с породицом из Ужица после Пожаревачког мира 1718, а кога су на превару убили Турци. Према народном предању – настанак имена села је много романтичнији. Или трагичнији.

Српски јунак Јерко исцрпосио је девојку Мартишу. По њадашњим обичајима, морао је Турцима да иллати свадбарину. Јерко је то одбио, скупио је сваштове, узео девојку и пошао кући. Пресрели су их Турци шражећи свадбарину. Јерко и сваштови ухваише се у кошњац са њима, неке љобију а остали љобећу. Сваштови наставе љуш весело љевајући. Исцрпосио је јунак Јерко носећи Мартишу. Турци их љоново најадну желећи да ошму невесћу. Јерко

је храбро бранио Маријџу али ја Турци савладају и њосеку. Девер Добра је зрадио невестџу и њокушао да је сџасе бежећи са њом на коњу. Сџијну ја Турци, њосеку њрво Маријџу, њошом и девера Добру.¹⁵⁶

Ожалошћени родитељи младенаца и сватови реше да остану на том месту и населе се у тридесет земуница. Касније су се доселиле и друге српске породице и тако су основана три села: Јерковац/Јарковац, Маргитица и Добрица. Та села и дан-данас постоје недалеко једно од другога, а сељани су повезани родбинским везама.

Село Јарковац се развило поред реке Брзаве, која је касније претворена у део канала Дунав–Тиса–Дунав. На левој обали Брзаве биле су поређане куће у низу и од тог првог реда село се ширило у свим правцима. На десној обали реке пружале су се баште и њиве. Село се због лакшег наводњавања ширило уз реку.

Земља је била плодна, блајословена, добро је рађала. А Јарковчани радни и вредни, весели, спретни, проницљивог духа.

Јарковац је постао значајан центар за околна села јер је имао школу и цркву. Јарковачка школа се први пут помиње у попису школа из 1768. Школа је значи већ постојала када је опат Фелбигер (*Johann Ignaz von Felbiger, 1724–1788*) извршио реформу школства у царевини Марије Терезије 1774. године. Основни принципи *Ојџише школске уредбе* (основно школовање стављено је под управу државе и постало је обавезно за децу оба пола) односили су се и на сеоску школу у Јарковцу.

Школску зграду изградила је 1772. црквена општина, а школу је издржавао *Срјски народно-црквени школски фонд*. Фонд су основали све-

штеници, учитељи и највиђејнији Јарковчани. Црквена општина је расписивала стечај (конкурс) за учитеље, бирала их и плаћала, а ови су били обавезни да певају у цркви недељом и празником. Фонд је давао учитељу плату од једанаест форинти месечно, бесплатан стан и храну и *дејџуџаџ* у пшеници и кукурузу.¹⁵⁶

Српска православна црква подигнута је 1797. године. То је била мала, складна, једнобродна црква изграђена у духу барока, с високим звоником на западном зиду.

*Срјске куће су се њодизале око сџаре цркве која је славила Пејџров дан. Село је имало њејџ сокака: Бетејски, Велики, Трећи, Четврти и Гробљански. На излазу села су били њашњаџи и њејџ бунара: џџри за белу марву (џоведа), два за коње.*⁴²

Живот Јарковчана на две обале Брзаве није био исти. На левој обали се налазило село

Слика 8. Кућа у Јарковцу, слична кући у којој се родио Милан Јовановић

и граничарска милиција. *Милишари* су живели по војним правилима, добијали плату за чување границе и узгајали стоку, говеда и коње. На другој обали су били сељаци баштовани, *џаори*, који су радили на спахијским и грофовским имањима, дајући *немешима* десетке од својих производа. На две обале Брзаве владале су и две врсте закона: граничарски за милитаре, мађарски за паоре.¹⁵⁶

Јарковчани су важили за храбре и љуте граничаре, веште коњанике. Гранична линија је била Брзава, и то је била последња линија одбране од продирања Турака. Истовремено, село је било мета напада насртљивих Мађара, који су често упадали ноћу. Убијали су милитаре, пљачкали имања, палили куће и отимали стоку.

У почетку су у селу живели само Срби. Према *Домовнику* за 1801–1814. у Јарковцу је било сто шездесет пет кућа или породица, углавном задруга са дванаест до тридесет душа, што значи најмање три до четири хиљаде становника. Касније долази и око три стотине Немаца – *још 300 душа*.⁴²

Према подацима из *Домовника* из прве половине 19. века, у групи *Родови њознајој њорекла* – презимена Јовановић није било. У групи *Родови чије њорекло није ушврђено* – постојали су Јованови и они су славили Ђурђево дан.⁴²

Већина презимена код Срба у Банату је била на *-ов* и *-ски*. Додатак *-ов* је упућивао на име оца, а *-ски* на место из ког је неко дошао. Досељеници из рашко-шумадијске области обично су се презивали на *-ић*. Касније су школовани Срби мењали презимена додатком *-ић*. Презимена су тако мењали и многи свештеници

– што се види из црквених књига. Према томе, Јованови су лако могли да постану Јовановићи!⁴²

Лазар Јовановић био је капетан Илирског граничарског пешадијског пука. Са женом Анастасијом званом Наста имао је седморо деце – два сина и пет ћерки. Живели су у великој кући са шест прозора у Великом сокаку. Дете које су добили 12. априла 1834. године био је син Манојло – касније чувени Милан Јовановић Морски.

О школи у Јарковцу из тог времена има мало података:

Учишћељи у њериогу од 1834. до 1847. били су Никола Матејић и Ђорђе Ђорђевић.

Школа је до 1842. године имала једно одељење, а њосле два, мушко и женско.

Године 1848. Јован Појовић је био учишћељ за мушку и Каширина Марковић учишћељица за женску децу.

Учишћељска њлашја 1848. године износила је: 80 форинти сребра њодишње, 2 форинте за њисаћи маџеријал, 10 мерова њшенице, 6 мерова кукуруза у зрну, 2 хвашја дрва, 3 хвашја сламе, њола јушра баишје и школски сџан.

*Школске 1842/43 у школи је било 189 ученика; 1846/47 – 259 ученика.*¹⁸⁴

Стога слободно може да се закључи да је Манојло Јовановић кренуо у школу као шестогодишњак, 1840. Ишао је у сеоску школу, тада шесторазредну, у одељење за дечаке. Школу је завршио 1846. или 1847. Учитељ му је био Никола Матејић или Ђорђе Ђорђевић. У исту школу ишли су његов брат и сестре, јер је школа такође имала учитељицу и одељење за девојчице.

Његово детињство се није много разликовало од детињства Михаила Пупина, који је

Слика 9. Основна школа у Јарковцу, зграда погдинућа 1890.

рођен двадесет година касније (1854) у двадесетак километара удаљеном банатском селу Идвору.

И данас, кад се сећим свој деџињства у Идвору, осећам да је главни смисао духовној живоџи на селу одржавање и неговане старих џрадиџија. Сџознаја џињ џрадиџија била је џом свеџу поџредна и довољна да би разумео свој пологај у свеџу и у аустријском царџтву.

Војни погвизи... били су изванредна поглоџа за мноџа предања... сачувана у мноџим причама и узбуљливим песмама. Чиџање и писане слабо је цвеџало џињ дана у Идвору, али је заџо песниџтво било у поном замаху.

Верни старим обичајима Срба, у дуџим зимским вечерима Идворџи су одржавали своја посела. Као дечак ја сам био на мноџима од њих у куџи своџа оца. Старџији џуди би поседали око џојле поџи... поушили су и разџоварали, самозадовољни чувари све мудросџи у Идвору.

Један старџац... имао је високо царско одликовање за храбросџи и био је врло поносан збоџ џоџа...

по миџљењу сељана био је видовџи и моџао је да порориче. Имао је изванредно добро поамћење и изванредан пориповедаџки дар. Говорио је као поуслар.

За време рециџовања неџово сухо и наборано лице би озарила нека нарочџија свеџлосџи; џо је било лице поорока по мом сећању...

Био је мој порви и најбоџи учџиџељ иџџорије.²⁰⁰

Године 1848. дечак Манојло напунио је четрнаест година.

Тешко је сада закључити џта је он знао о револуционарним покретима коџи су се те године одвијали по Европи, о Великој буни у Пешти марта 1848. коџом је Угарска покушала да се издвоји из Хабзбуршке монархије, о Лајошу Кошту, о оружаним сукобима Бечког двора и маџарског племства, али сигурно је осетио узбуђење кад су национални немири захватили и Србе у његовом селу, граничаре и сељане. Чежња за слободом, негована кроз усмена предања на поселима, претварала се у очекивану борбу са Маџарима.

Борба Срба за национална права довела је до заседања Мајске скупџтине у Сремским Карловцима (1. до 3. маја 1848). Један од закључака био је захтев за проглашење Србске Војводине. *Србски народ је народ полиџиџи слободан и независџан пог домом аустријским и обџиџом круном уџарском.⁴*

Српска Војводина је обухватала Срем, Барању, Бачку с Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном, Банат с Кикиндским дистриктом и Војном границом.

Митрополит Јосиф Рајачић изабран је за патријарха српског, а граничарски пуковник из Огулинске регименте Стеван Шупљикац за првог војводу Српске Војводине.

Одлуке Мајске скупштине одбио је и цар Фердинанд у Бечу и Дијета (Народна скупштина) у Пешти. Новоименовани српски вожд Ђорђе Стратимировић позвао је народ на борбу и настали су оружани сукоби са мађарском војском.

Велика буна – оружана борба за национално издвајање Угарске – претворила се у жестоке сукобе између Срба и Мађара. Српски граничари, професионално одани Бечком двору, борили су се на страни Аустријанаца.

Године 1848. и 1849. страховите борбе између Срба и Мађара водиле су се код Панчева и Вршца, али и других банатских градова и села.

У помоћ су дошли добровољци из Србије, њих неколико хиљада. У Банат их је послао кнез Александар Карађорђевић, а предводио их је војвода Стеван Петровић Книћанин.

Војвода Книћанин и његови добровољци дошли су у Јарковац. Војвода је из Општинске куће издавао наређења за напад на Мађаре на положајима око Јарковца и Српске Неузине. И поред одважне одбране, Мађари су надвладали Јарковчане. Запалили су село, школу и цркву. Усред села, између цркве и школе обесили су два православна свештеника: Георгија Вевецког и Душана Вукоњанског – за пример. У селу су, сем сељана, побијена и седамдесет два добровољца који су дошли из Срема.¹⁵⁶

У борбама код Јарковца учествовао је и Јован Стефановић Виловски (1821–1902, мајор у аустријској војсци, први српски хидролог, војни историчар) и о томе оставио детаљан приказ који је 1875. објављен у часопису *Ошацина*.²²¹

Слика 10. Војвода Стеван Петровић Книћанин

Мађарска буна завршила се августа 1849. поразом код Темишвара, када је на позив аустријског цара стигао у помоћ руски цар са око 100.000 војника.

Резултат аустријско-мађарског и мађарско-српског сукоба било је стварање *Војводства Србије и Тамишкој Банати*.

Тако је завршено сеоско детињство Манојла Јовановића.

Отац породице Лазар Јовановић, граничарски капетан, одлучио је да се преселе у Вршац. Урадио је то због мађарске буне и неуспешне одбране Јарковца, могућег успешног трговачког посла у граду, због принудне

Слика 11. Ойштинска кућа у Јарковцу, одакле је војвода Книћанин издавао наређења

мађаризације, због школовања деце, или из ко зна још којих разлога. У сваком случају, Манојло/Милан је наставио школовање у једној од вршачких школа.

А што се тиче Јарковца, сељани су се следеће, 1849. године, вратили у спаљено село. Сазидали су нове куће на згариштима, обновили школу и цркву. Стара школа је подигнута 1852. године, о њој се и даље бринуо црквени фонд до 1874. када је постала општинска. Нова школска зграда подигнута је 1890. на месту старе.

И тако, јарковачка школа траје од 1768. до данашњег дана. Непрекидно двеста четрдесет осам година.

Не зна се да ли се Манојло/Милан икада враћао у село. Јарковчани кажу да није и да у селу нема потомака његове породице. Једину спону између јунака ове приче и данашњег села чине јарковачка основна школа и сеоска библиотека која носи име *Милан Јовановић Морски*.